

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: Âbdal Ata Sempozyumu
Mart | March 2025

II. Uluslararası Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Abdal Ata Özel Sayısı
II. International Symposium on Wisdom Tradition from Turkestan to Anatolia: Abdal Ata

Moğol Dönemi Azerbaycan'ında Bir Sufi Şeyhi: Seyyid Cemâleddin Tebrîzî

A Sufi Sheikh in Mongolian Period Azerbaijan: Seyyid Jamal al-Din Tabrizi

Namiq MUSALI

Prof. | Prof.

Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye
Kastamonu University, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of History, Kastamonu, Türkiye
nmusali@kastamonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1291-8380>
<https://ror.org/015scty35>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.10.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 09.03.2025

Yayın Tarihi | Published: 15.03.2025

Atıf | Cite As

Musalı, N. (2025). Moğol Dönemi Azerbaycan'ında Bir Sufi Şeyhi: Seyyid Cemâleddin Tebrîzî. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Âbdal Ata Sempozyumu), 37-56. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1559426>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A Sufi Sheikh in Mongolian Period Azerbaijan: Seyyid Jamal al-Din Tabrizi*

Abstract

The family tree of Seyyid Jamal al-Din Tabrizi goes back to the Prophet Muhammad. His real name is Muhammad, and his last name is Abu al-Hassan. He was born in Tabriz. He completed his education at the famous Jami al-Azhar Madrasah in Egypt. He then returned to Tabriz and became a disciple of Sheikh Shahab al-Din Mahmud Tabrizi, who belonged to the Abhariyya branch of the Suhrawardiyya Sufi sect. Later he was sent by his mentor to the Astara region to carry out spiritual activities. Thus, Seyyid and his family settled in the village of Buteser (now Penser) of Astara. For many years he showed the right path to the people in the dervish lodge that he founded there. Living in Buteser, Seyyid Jamal al-Din lived very poorly, making ends meet by working in his small field and selling the products obtained from there. However, he took precautions so that no one would notice his poverty and send him alms. Seyyid Jamal al-Din, described in the sources as "kashif-i asrar-i yaqin" (explorer of the secrets of certainty), was also a miraculous saint. He played an important role in the adoption of Islam by some of the Mongol rulers of Azerbaijan. It is known that Seyyid Jamal al-Din had khalifas named Sheikh Seyyid Muhammad al-Kasireh, his son Sheikh Seyyid Ali, Sheikh Seyyid Abu al-Qasim, Babil and Sheikh Ibrahim Zahid Gilani. The last person was his spiritual heir and son-in-law. In addition, Seyyid Jamal al-Din had a son named Seyyid Sadullah, who continued his path, and the sheikh sent him to Baku as a spiritual propagandist. Although some researchers identified Seyyid Jamal al-Din Tabrizi with Ayn al-Zaman Jamal al-Din Gili, this is not true. The grave of Seyyid Jamal al-Din is currently located in the village of Penser, Astara region of the Republic of Azerbaijan and is visited by the people. As can be seen from the explanatory text inside the tomb, the building was demolished twice by the Soviet authorities in 1937 and 1953. However, after I. V. Stalin's death, as Soviet oppression eased, the villagers renovated the tomb in 1956, and the current mausoleum was built in 1985.

Keywords: Sufism, Suhrawardiyya, Mongols, Azerbaijan, Astara

Moğol Dönemi Azerbaycan'ında Bir Sufi Şeyhi: Seyyid Cemâleddin Tebrîzî**

Öz

Seyyid Cemâleddin Tebrîzî'nin soyağacı Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Asıl ismi Muhammed, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Tebriz'de doğdu. Eğitimini Mısır'daki meşhur Câmîü'l-Ezher Medresesi'nde tamamladı. Ardından Tebriz'e döndü ve Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye koluna mensup olan Şeyh Şehâbeddin Mahmud Tebrîzî'ye intisap etti. Daha sonra müşridi tarafından irşat faaliyetlerinde bulunmak üzere Astara yöresine gönderildi. Böylece Seyyid, ailesi ile birlikte Astara'nın Buteser (bugünkü Penser) köyüne yerleşti. Orada kurmuş olduğu zaviyede uzun yıllar boyunca halkı irşat etti. Buteser'de yaşarken Seyyid Cemâleddin çok fakir bir yaşam sürer, kendine ait ufak bir tarlada çalışarak ve oradan elde ettiği mahsülünü satarak geçinirdi. Fakat fakirliğini kimse anlayıp da sadaka göndermesin diye tedbir alırdı. Kaynaklarda "kâşif-i esrâr-ı yakîn" (sağlam bilgi sırlarının keşfedicisi) olarak tanımlanan Seyyid Cemâleddin, aynı zamanda keramet sahibi bir veli idi. Kendisi Azerbaycan'daki bazı Moğol idarecilerin İslâmiyet'i kabulünde önemli bir rol oynamıştı. Seyyid Cemâleddin'in Şeyh Seyyid Muhammed el-Kesîre, oğlu Şeyh Seyyid Ali, Şeyh Seyyid Ebü'l-Kasım, Bâbil, postnişini ve damadı Şeyh İbrahim Zâhid Geylânî adlı halifelerinin olduğu bilinmektedir. Bunların yanı sıra Seyyid Cemâleddin'in yolunu sürdüren Seyyid Sadullah adlı oğlu vardı ve şeyh onu irşat görevi ile Bakü'ye göndermişti. Bazı araştırmacılar Seyyid Cemâleddin Tebrîzî ile Aynü'z-Zaman Cemâleddin Gîlî'yi özdeşleştirmişlerse de bunun aslı yoktur. Seyyid Cemâleddin'in türbesi günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Astara ilçesinin Penser köyünde bulunmakta olup, halk tarafından ziyaret edilmektedir. Türbe içinde bulunan tanıtım yazısından belli olduğu üzere 1937 ve 1953 yıllarında türbe binası iki kez Sovyet yönetimi tarafından yıkılmıştır. Fakat İ. V. Stalin'in ölümünden sonra Sovyet baskısında bir yumuşama meydana gelince, 1956 yılında köy halkı orayı yeniden onarmış, 1985 yılında ise bugünkü türbe binası inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sühreverdiyye, Moğollar, Azerbaycan, Astara

* This study is a revised version of the paper presented at the II. International Symposium on Wisdom Tradition from Turkestan to Anatolia: Abdal Ata organized by Hitit University between April 26-27, 2024.

** Bu çalışma 26-27 Nisan 2024 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi tarafından düzenlenen II. Uluslararası Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Abdal Ata Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Giriş

XIII. yüzyıl İslâm âlemi açısından büyük bir imtihan ve ciddi bir değişim asrıdır. Bu dönemde Müslümanlar bir taraftan Endülüs, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Haçlı tehdidine karşı mücadeleyi sürdürürken, öte yandan yıkıcı Moğol saldırılarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Netice itibariyle Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar İslâm coğrafyası Moğol tahakkümü altına alınmıştır. Cüretkâr dış tehditler, acımasız katliam ve tahribatlar, ağır sonuçlar doğuran istilalar, işgalcilerin gerek günlük hayat tarzı ve dünya görüşü, gerekse de kültürel ve inançsal değerleri ile İslâm medeniyeti arasında var olan ciddi farklılıklar ve bütün bunların neticesinde ortaya çıkan derin siyasî kargaşa, içtimaî huzursuzluk, iktisadî gerileme ve manevî tedirginlik karşısında İslâm toplumu kendi iç dinamiklerini harekete geçirme ihtiyacı hissetmiştir.

Dünya tarihinin pek çok aşamasında ve değişik coğrafyalarda müşahede ettiğimiz üzere Moğol fütuhâtı sonrasında galip gelerek hâkim konumuna yükselen kavim ile mağlup olarak mahkûm duruma düşen toplum arasında, günümüz tabiriyle ifade edecek olursak, bir medeniyet çatışması yaşanmaktaydı. Medeniyet alanındaki bu üstünlük kurma mücadelesi, harp meydanındaki savaş kadar kısa sürmeyecekti. Bu devirde toplum içinde büyük nüfuza sahip olan ve sosyal hayatta aktif rol alan sufi liderler bir yandan halkın irşadı ve maneviyatının yükseltilmesi ile uğraşırken, öte yandan da karizmatik şahsiyetleri, fevkalade kerametleri, etkili hitabetleri ve derin hikmetleri ile Moğol idarecileri mezalimden çekindirme ve hatta onları İslâm'a davet etme teşebbüsünde bulunmaktaydılar. İşte bu ağır şartlar altında İslâmiyet, kendi yaşam hakkını ispatlamalı ve kendisini Moğolların gayrimüslim hükümdarlarına kabul ettirmeliydi. Bu dönem, kendi bünyesinde Müslüman varlığının Asya'daki perspektifleri açısından çok sayıda tehlikeleri ve endişeleri barındırmasına rağmen yine de İslâmiyet'in zaferiyle sona erdi. Bu zaferde sufilerin rolü, azımsanamayacak kadar büyüktü. Zira Moğol idareciler çoğu zaman resmî Sünnî ulemanın değil, sufi şeyhlerin etkisi altında kalarak İslâmiyet'e yöneliyorlardı (Trimingham, 1971, ss.90-91).

Fakat bu galibiyete kolay ulaşılmamıştır. Zafer noktasına gelinceye kadar İslâm coğrafyası muhtelif kıyımlara, zulümlere, direnişlere, kalkışmalara sahne olmuştur. İşte bu baskı yıllarında tarih, Müslüman toplumun aktif kesiminin sufi zaviyeleri ve tekkeleri etrafında toparlanma sürecine tanıklık etmekteydi. Bu sufi merkezleri, medeniyet çatışmasının ortasında İslâmiyet'in birer ilim-irfan kalesine dönüşmekteydiler. Gittikçe yaygınlık kazanan tasavvuf öğretisi, toplum nezdinde kimi zaman bir umut ışığı, kimi zaman da bir direnç mekanizması rolünü oynuyordu.

İlhanlı döneminin dinî açıdan en önemli gelişmesi, sufi tarikatlarının hızlı bir şekilde yaygınlaşmasıydı. Daha erken dönemde sufiler, mürşit etrafında serbest (gevşek) bir şekilde toplanmış olan bireysel zâhidler olma eğilimine sahiptiler. Fakat Moğollar zamanına geldiğinde tasavvuf, iyi bir şekilde örgütlenmiş kardeşliklere sahip olan kitlesel bir hareket hâline geldi (Potter, 1994, s.78).

Güvensizlik ve istikrarsızlık sorununun var olduğu, İslâmiyet'in kendinin bile tehlikede altına girdiği o yıllarda manevî temellere dayalı bu tür örgütlenmeler halk nezdinde bir hayli cazip görünüyordular.

Yine Moğol istilası devrinde tasavvuf temelli örgütlenmelerin ehemmiyetine temas eden İngiliz müsteşrik Prof. Dr. A. Lambton (2011, s.225), durumu şöyle değerlendiriyor:

İlhanlı hâkimiyeti sırasında da sufiler dinî faaliyetlerine devam etmişler ve birçok şehirde, dönemin dinî yaşamının karakteristik bir özelliği olarak hangâhlar kurmuşlardır... Şeyhlerden birçoğu, bu hangâhlarda hatırı sayılır bir nüfuz edinerek gayretleriyle, taraftarlarını devlet görevlilerinin saldırılarından korumuşlardır.

Nitekim Moğollar sufilerden, özellikle de onların kerametlerinden etkilenmekteydiler (eş-Şeybî, 1387, s.82). Fakat toplumun faal kısmını hangâhlar etrafında birleşmeye zorlayan sebep sadece tehlike ve korku kaynaklı değildi; insanlar aynı zamanda ümmetin bekası endişesi ve buhrandan kurtuluş arayışları ile tasavvufa yönelmiş oluyorlardı. Medeniyet çatışması İslâmiyet'in lehine sonuçlandıktan sonra da doğal olarak sufi liderlerin iktidar ve toplum üzerindeki etkileri devam etmişti.

Tasavvuf konulu tetkikleriyle tanınan İngiliz şarkiyatçı J. S. Trimmingham'ın (1971, s.67) bu bahiste tespitleri dikkate şayandır:

Sufiler, Moğollar nezdinde İslâm'ın önderleri olarak ulema sınıfının yerini almış ve bu dinin mühim temsilcilerine dönüşmüşlerdi. Bu dönemde sufiler, halkın gözünde dinin yeni tip temsilcileri hâline gelmişlerdi ve onların etkisi, ölümlerinden sonra da sürmekteydi. Bu dönemde türbe, İslâm'ın sembolü olarak caminin yerini alıyor. Türbe, derviş tekkesi ve zikir katılımcıları zümresi, gerek İranlılar gerek Türkler ve gerekse de Tatarlar nezdinde bu canlı dinin zâhirî şekillerine dönüşüyor.

Neticede tasavvufun zaferi, kuşkusuz İslâm'ın da zaferiydi. İranlı araştırmacı A. Zerrînkûb'un (2017, s.90) işaret ettiği üzere;

Moğollar dönemi sadece İran'da değil, aynı zamanda Hindistan, Türkistan, Şam, Rum, Mısır ve Afrika gibi Müslüman ülke ve şehirlerden birçoğunda tasavvufun çiçek açma dönemi idi. Bu dönemde bu topluluğun her yerde tekkeleri, vecd ve sema meclisleri vardı.

Sufi tarikatların İlhanlı saltanatı ile zaman zaman irtibat içinde bulunması, zulme boyun eğmeye değil, halkı mezalimden ve baskılardan korumaya, Moğol idarecilere İslâm'ı tanıtmaya, onları Müslüman kimlik içinde eritmeye ve sonuç itibarıyla din-i mübinin kuvvetlenmesine hizmet etmekteydi.

Böylece İslâm medeniyeti, batıdan, doğudan ve içten kendisine yönelen tehlikeleri bertaraf etmek suretiyle XIII. yüzyılın karanlığından sıyrılarak tekrar bir güneş gibi dünyaya doğmayı başardı. Fakat bu doğuş, bahsi geçen zulmet içinde birer yıldız gibi parlayan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin, Şems-i Tebrîzî'nin, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin, Sadreddin Konevî'nin, Ahi Evran Hôyî'nin, Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Şeyh Zâhid Geylânî'nin, şiirleri ile asırlar sonrasında bile gönülleri fethetmeyi başaran Yunus Emre'nin ve daha nice irfan ehlinin gayretleri ile mümkün olmuştur. Ahilerin, abdalların, gazilerin ve bacıların timsalinde toplumun sosyal, ekonomik, manevî ve askerî güçleri o çetin dönemde yeni bir miladın temellerini atmayı başarmışlardır. XIII. yüzyılın önemli mutasavvıflarından biri de Azerbaycanlı sufi önderi Seyyid Cemâleddin Tebrîzî'dir. Biyografisi yeterince aydınlatılmamış olan bu zatın hayatı ve faaliyetlerine makale çerçevesinde ışık tutulmaya çalışılacaktır.

İsmi Halvetiyye, Safeviyye, Bayramiyye ve Celvetiyye gibi tarikatların silsilelerinde yer alan Seyyid Cemâleddin Tebrîzî üzerine başlıca kaynaklar söz konusu tarikatlara ait literatürden ibarettir. Safeviyye tarikatı mensuplarından İbn Bezzâz Erdebîlî'nin 1358 yılında tamamladığı

Safvetü's-Safâ, Seyyid Cemâleddin'in halifesi ve damadı Şeyh Zâhid Geylânî'nin soyundan gelen Sultan Mahmud Zâhidî'nin XIV. yüzyıl sonları veya XV. yüzyıl başlarında kaleme aldığı *Akâ'id-i Evliyâ-yı Seb'a*, Safevî dönemi yazarlarından Neşâtî'nin 1542-1543 yıllarında *Safvetü's-Safâ*'ya dayanarak hazırlanmış olduğu *Şeyh Safi Tezkiresi*, Halvetiyye tarikatından Cemâleddin Mahmud Hulvî'nin 1609-1621 yılları arasında telif etmiş olduğu *Lemezât-ı Hulviyye ez Leme'ât-ı 'Ulviyye*, Bayramî/Melâmî silsilesinden Attâr Receb Çelebi'ye bağlanmış olan Osmanlı devlet memuru Kâtip Hacı Ali Efendi'nin 1665 yılında sufi ve ulema biyografileri üzerine yazdığı *Tuhfetü'l-Mücâhidîn ve Behcetü'z-Zâkirîn*, Celvetiyye şeyhlerinden İsmail Hakkı Bursevî'nin 1724 senesinde kaleme aldığı *Silsiletü't-Tarîkatü'l-Celvetiyye* ve Halvetî-Şa'bânî büyüklerinden olan İbrahim Hâs'ın (ö. 1762) *Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabaş el-Kastamonî* adlı eserleri konuya ilişkin bilgiler ihtiva eden kaynaklardır. Bunların arasında sadece *Safvetü's-Safâ* Farsça yazılmış olup, geri kalan eserler Türkçe kaleme alınmışlardır. Bunların dışında Kübreviyye tarikatının bir kolu olan Nurbahşiyye'nin kurucusu Seyyid Muhammed Nurbahş'ın (1393-1464) *Silsiletü'l-Evliyâ* isimli Arapça risalesinde de Seyyid Cemâleddin Tebrîzî üzerine kısa bilgiler aktarılmıştır. Modern araştırmacılar İsa Azimbekov, Meşedihanım Nemet, Afgan Şefiyev, Orhan İsmayılzade, Samed Muvahhid, Süleyman Gökbulut ve diğerlerinin çalışmalarında konuya dair bazı görüş ve tespitlere rastlamaktayız.

1. Seyyid Cemâleddin'in Biyografisi

Soyağacı Hz. Peygamber'e ulaşan Seyyid Cemâleddin, Azerbaycanlıdır ve Tebriz şehrendir. Her ne kadar kendisinin Şiraz'ın Kalincar nahiyesinde Yenkenler köyünde doğmuş olduğuna dair bazı iddialar mevcutsa da bu varsayımın şaibeli olduğu görülmektedir. Zira Kalincar, Şiraz'da değil, Hindistan'da bir yer adıdır.¹ Seyyid Cemâleddin, gerek taşıdığı Tebrîzî nisbesine ve gerekse de *Silsiletü't-Tarîkatü'l-Celvetiyye*'de yer alan "Bu şeyh-i ma'rifet-nihâd ve sâhib-i irşâd dahi Tebriz'de mâder-zâd olup" şeklindeki bilgiye binaen Tebriz'de dünyaya gözlerini açmıştır (Efendi, 1994, s.92). Doğum tarihi belli değildir. İranlı yazar A. Haydarîyân (1392), hiçbir kaynağa atıf yapmadan Seyyid Cemâleddin'in 585/1189'da doğduğunu belirtmekteyse de bu iddia mesnetsizdir.

Lemezât-ı Hulviyye'ye göre faziletli seyyidlerden, iyi ve hür insanlardan olan bu zatın asıl ismi Muhammed, lakabı Cemâleddin ve künyesi Ebü'l-Hasan'dır. İlim tahsilini Mısır'daki meşhur Câmîü'l-Ezher Medresesi'nde tamamladı. Ardından Tebriz'e gelerek Sühreverdiyye-Ebheriyye silsilesi mürşitlerinden Şeyh Şehâbeddin Mahmud Tebrîzî'ye intisap etti.² Seyyid Cemâleddin bâtinî ilimler için hazır olduğunda, Şeyh Şehâbeddin'in ileri makamlara ve sırlara ulaşmış bulunan Ebü'l-Kasım Geylânî adlı bir müridi vefat etti. Vefatı öncesinde cenazesinin memleketine gönderilmesini rica ettiği için Şeyh Şehâbeddin, onun cesedini

¹ Bazı XVII. yüzyıl yazarları, Şirazlı Şeyh Cemâleddin Bâklincâr ile Şeyh Cemâleddin Tebrîzî'yi karıştırmışlardır (Hulvî, 1980, s. 375; Kâtip, 2024, ss. 831-832). Oysaki Şirazlı Şeyh Cemâleddin, Sühreverdiyye-Ebheriyye şeyhlerinden Ziyâeddin Mesud'un müridi olduğu halde, Tebrizli Seyyid Cemâleddin yine aynı silsileden olan Şeyh Şehâbeddin Mahmud'un müritlerindedir. Ayrıca Şirazlı Cemâleddin'in mezarı Şiraz'da olduğu halde (bk. Lâmiî, 1289, ss. 305-306), Tebrizli adaşının mezarı Azerbaycan'da, Astara'nın Buteser köyündedir. Böylece bu iki kişi arasındaki isim ve silsile benzerliğinin böyle bir karışıklığa yol açtığı görülmektedir.

² Şehâbeddin Mahmud Tebrîzî (ö. 652/1255), Azerbaycan'ın önemli sufi şeyhlerindedir. Güney Azerbaycan'ın Meşkin yöresinde, Tebriz'in 95 km. kuzeydoğusunda bulunan Eher şehrinde (Eher-i Meşkin'de) doğduğundan dolayı hem de Eherî nisbesiyle tanınır. Bağdat'ta eğitim gördü. Tebriz'in Surhab Medresesi'nde Rükneddin Sücâsî'nin sohbetlerine katıldı ve ona bağlandı. Bazı kaynaklarda Sücâsî'nin kızı Hatice Hatun ile evlendiği anlatılır. Ardından memleketi Eher'e dönerek, halkı irşat etti. Buradaki hangâhında bulunan kabri hâlâ halkın ziyaret yeridir. Bkz. Kuhistânî, 1397, s. 45; Hulvî, 1980, ss. 359-364 (bu eserde şeyhin vefat tarihi yanlış olarak 702/1302-1303 diye belirtilmiştir); Hâs, 2006, s. 44; Haşrî, 1371, ss. 146-147; Terbiyet, 1314, s.209-210; İmânî, 1382, ss. 80-83; Kâreng, 1353, ss. 76-81. Bazı kaynaklarda 628/1230-1231 tarihinde Tatar elinde maktul olduğu yazılmıştır (Tabîbzâde, 2006, vr. 19a). Eğer bu bilgi doğruysa, o zaman Şehâbeddin Mahmud, 1231 yılında Cormogon komutası altındaki Moğol askerleri tarafından şehid edilmiştir.

Seyyid Cemâleddin ile birlikte Gilan'a gönderdi. Ayrıca Cemâleddin'e ailesini de alıp oraya yerleşmeyi ve o diyarda irşat faaliyetlerine başlamayı emretti. Seyyid Cemâleddin, Ebü'l-Kasım'ın cesedini Astara'nın Buteser köyünde³ defnetti ve kendisi de oraya yerleşti. Burada biat erbabı ve himmet ehli dostları, onun için bir mescit ve zaviye inşa ettiler. Kendisi orada uzun yıllar boyunca irşat faaliyetleri yürüttü (Hulvî, 1980, ss. 375-376,391-392).

Safvetü's-Safâ'ya göre Seyyid, Gilan'ın Malavan (yerel telaffuzda: Malovan veya Malvan) köyünün Buteser mevkiine (bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Astara ilçesinin Penser köyünde) yerleşti (Erdebîlî, 1373, s.185; Şah, 2007, I. c., s.341; Nişati, 2006, s.140). Malavan köyünün şimdiki ismi Şiyekeran'dır ve Astara'ya bağlıdır. Buteser ile komşu olan bu köy o zamanlar bucak merkeziydi. Hatta yerel rivayetlere göre Cemâleddin önceleri Malavan'a yerleşmiş, oradaki küçük tarlasında pamuk ekmiştir. Fakat bir süre sonra bu köyü beğenmeyerek komşu Buteser'e taşınmıştır. Köyün ismi olan Malavan'ın Şiyekeran olarak değiştirilmesini, yerel sözlü gelenek Seyyid Cemâleddin'e bağlamaktadır. Şöyle ki etraf köylerin halkından farklı olarak Malavan'ın ahalisi Şîî Müslümanlardan oluştuğu için Seyyid bu köyü yerel Talışların⁴ diliyle Şiyekeran (Şia diyarı) diye isimlendirmiştir. O zamandan beri her iki isim kullanılmaktadır (Şafiyev, 2008, s.72).⁵

İbn Bezzâz'ın verdiği ve Hulvî'nin de teyit ettiği bilgilere göre Seyyid Cemâleddin'in mürşidi Şeyh Şehâbeddin onu Gilan'a henüz çocuk yaşlarındaki Şeyh İbrahim Zâhid Geylânî'yi irşat etsin diye yollamıştı. Şöyle ki Gilan'ın (muhtemelen Astara'nın) Dirkedih köyünden Ebü'l-Kasım isimli bir kişi, Şeyh Şehâbeddin'i görmek için şeyhin doğum yeri olan Tebriz civarındaki Eher kasabasına gelmiş ve orada vefat etmişti. Şeyh Şehâbeddin kendi müridi Cemâleddin'e onun cesedini Gilan'a götürmesi konusunda talimat vermişti. Seyyid Cemâleddin o sırada evli olduğu için bu işe karşı azıcık tereddüt gösterse de sonunda; "Orada seni irşat için bekleyen salih kişiler var" diyen mürşidi tarafından ikna edilmişti. Seyyid Cemâleddin yola çıkmaya hazırlanırken mürşidi ona; "Aileni de yanına alıp Gilan'a götür! Zira orada bizim bir sırrımız var ki bu sır senin elinle açığa kavuşacaktır" diye buyurmuştu. Aslında Şeyh Şehâbeddin'in işaret ettiği sır, Şeyh Zâhid'in ta kendisiydi. Bu konuda *Safvetü's-Safâ*'da Farsça bir şiir sunulmaktadır:

Gaybın mahzeninde bir hazine bulunmaktadır;
O, senin elinin marifetiyle ortaya çıkacaktır.
Onun vücudunun meydanında öyle bir çeşme vardır ki o,
Âlemin arsasında denize dönüşecektir.

Neşâtî bu şiiri Türkçeye manzum bir şekilde tercüme etmiştir:

Gaybda bir gizlü genc âmâdedür,
K'ol senün elünde olur âşikâr.
Bir bulağ vardır vücûdun sahnide,
Kim olur bir ulu deniz-i bî-kenâr.

Mürşidinin emri üzerine Seyyid Cemâleddin, ailesini de alarak Gilan'a gitti. Cenazeyi gömdükten sonra Buteser'e yerleşti. Orada onun için bir mescit ve zaviye inşa ettiler. Ailesi ile birlikte Astara yöresine yerleşen Seyyid Cemâleddin, irşat faaliyetlerine başladı. Bir gün

³ *Lemezât-ı Hulviyyehin* baskısında Buteser köyünün ismi yanlış olarak Potesta şeklinde yer almaktadır. *Tuhfetü'l-Mücâhidîn*'de ise Putester diye geçmektedir (Kâtip, 2024, s. 1690).

⁴ Talışlar, başlıca olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Lenkeran-Astara bölgesi ile İran'ın Gilan eyaletinin kuzeyinde yaşayan, İrani bir dilde konuşan halklardır.

⁵ Diğer bazı bilgilere göre Malavan eskiden Buteser de dâhil olmak üzere dört köyü kapsayan bir nahiyenin ismi olmuştur.

Şeyh Zâhid çocuk iken koltuğunda bir levha tutmuş mektebe gittiği hâlde Seyyid Cemâleddin onu gördü. Levhayı Zâhid'in elinden alıp başını okşayarak; "İşte bu, Şeyh Şehâbeddin'in beni buraya göndermesine sebebiyet veren sırdır" dedi (Erdebîlî, 1373, ss.185-186; Şah, 2007, I. c., ss.341-342; Nişati, 2006, s.140-141; Hulvî, 1980, s.376). 1218 doğumlu Şeyh Zâhid'in o sırada henüz çocuk yaşlarda bulunduğu (Musalı, 2019, ss.62-63) ve Seyyid Cemâleddin'i Astara yöresine gönderen Şeyh Şehâbeddin'in 1230'ların başlarında Moğollar tarafından şehid edildiği konusunda bilgiye (Tabîbzâde, 2006, vr. 19a) bakılırsa, Seyyid'in 1220'lerin sonlarında veya en geç 1230'ların başlarında Astara'ya yerleşmiş olması gerekmektedir. Hulvî'ye göre Zâhid, buluş çağında Şiraz'a giderek orada medrese tahsili aldıktan sonra Astara yöresine geri dönünce Seyyid Cemâleddin'e intisap etmiştir (Hulvî, 1980, s.392). İbrahim Hâs da Şeyh Zâhid'den bahsederken; "ilim tahsillerini Şiraz'da tamamladıktan sonra Gilan'a dönmüşler ve buradan Puteser (Buteser) adlı mahalle gelip, orada Şeyh Seyyid Cemâleddin Tebrîzî ile görüşüp kendilerine biat etmişler ve dergâhlarında hizmette bulunmuşlardır" diye benzeri bir bilgi aktarmaktadır (Hâs, 2006, s.47).

Buteser'de yaşarken Seyyid Cemâleddin çok fakir bir yaşam sürer, rızkını kendi emeği ve alın teri ile kazanır, kendine ait ufak bir tarlada çalışarak ve oradan elde ettiği arpayı (diğer bir bilgiye göre pamuğu) satarak geçinirdi. Fakat fakirliğini kimse anlayıp da sadaka göndermesin diye tedbir alır, asla zekât ve sadaka kabul etmezdi. Tevhid ve devranla semaha kalktığına hiç kimse semah etmede onunla yarışamazdı. "Sesi çok güzel olduğundan, dâvudî hoş sesiyle ilâhiler okur, Kur'an tilavet ederdi. Bazen de güzel sesli hâfızlara makamları ile zikrullah ettirirdi. Hatta taksim ve rubai de okuttururdu" (Hulvî, 1980, ss.376-377).

Seyyid Cemâleddin Muhammed Tebrîzî, kaynaklarda "mürşidü'l-aktâb" (kutupların mürşidi), "mürşidü'l-aktâb ve'l-muhakkikîn" (kutupların ve hakikati bilenlerin mürşidi), "kâşif-i esrâr-ı yakîn" (sağlam bilgi sırlarının keşfedicisi), "kutbü'l-aktâb" (kutupların kutbu), "tarîkat ve hakikat ehlinin muktedâsı" diye tanımlanmaktadır (Erdebîlî, 1373, ss.143,185; Şah, 2007, I. c., ss.299,341; Hayâtî, No. 15776, vr. 44a; Khalily, 2009, ss. 102-103). Nurbahş Kuhistânî (1397, s.46), Seyyid Cemâleddin Tebrîzî'nin evliya ve mürşitlerin büyüklerinden olduğuna, zâhirde sünnete uyduğuna, şeriata ve tarikata riayet ettiğine, riyazet çektiğine, mücahede ettiğine, erbain üzerine uzlete ve halvete çekildiğine, bâtında ise mükâşefe, müşahede, muayene, tecelli ve diğer hâl ve makamlara mazhar olduğuna, kendi şahsında velilik ile seyyidliği birleştirdiğine vurgu yapmıştır.

Kişisel özelliklerine gelince, *Safvetü's-Safâ*'ya göre Seyyid Cemâleddin sağlam, iri yarı ve güçlü bir adamdı (Erdebîlî, 1373, ss.187-188; Şah, 2007, I. c., ss.343-344; Nişati, 2006, ss.142-143).⁶ Sütlaç ve incir yemeyi çok severdi (Erdebîlî, 1373, s.143; Şah, 2007, I. c., s.299; Nişati, 2006, ss.104-105). Siyah elbise giyer ve siyah sarık sarardı. Kendisinden bunun sebebi ve anlamı sorulduğunda;

"Mümin dünyaya sığmaz. Ona dünya dar gelir. O sebeple dünyada mesut ve bahtiyar olamaz. Zira burada mesut ve neşeli olan kişinin âhirette gamlı ve üzüntülü olacağı kesin bir gerçektir. O âhret yurdunda safalı olmak için bu süfli dünyada bulunmaktan ötürü mâtem

⁶ Hulvî'nin *Lemezât*'ında (1980, s.376) Seyyid Cemâleddin'in "bedenen çok zayıf bir kimse" olduğundan söz edilmişse de erken dönem kaynaklarından olan *Safvetü's-Safâ*'nın bu konudaki bilgilerinin daha güvenilir buluyoruz.

tuttuğumuzdan siyahlara bürünüyoruz” diye cevap verirdi (Hulvî, 1980, ss.388-389).

Hulvî'ye göre sesli zikir yapan Cehriyye sufileri Cüneyd Bağdâdî'den sonra siyaha bürünmeyi terk etmişlerse de bu kıyafet tarzını yeniden canlandıran kişi Seyyid Cemâleddin Tebrîzî olmuştur (Hulvî, 1980, s.389).

Kaynaklara bakılırsa, Seyyid Cemâleddin'in üç oğlunun ve bir kızının olduğu bilinmektedir. Oğullarından birinin ismi Seyyid Ali'dir. Babasının halifelerinden olan bu zatın üzerine aşağıda bilgi verilecektir. Bir diğer oğlu Seyyid Hasan'dır ve Cemâleddin bu yüzden Ebü'l-Hasan künyesiyle anılmaktaydı (Hulvî, 1980, s.375; Tabîbzâde, 2006, vr. 19b). Seyyid Hasan hakkında elimizde hiçbir ayrıntı yoksa da Seyyid Cemâleddin'in diğer oğlu Seyyid Sadullah'la ilgili bazı bilgilere sahibiz. Bildirinin ilerleyen kısımlarında açıklanacağı üzere Seyyid Sadullah, babasının yolunu sürdürmüş ve irşat faaliyetleri yürütmüştür (Nemət, 2010, ss.68-69). Seyyid Cemâleddin'in kızı ise Şeyh İbrahim Zâhid Geylânî'nin eşi olmuş (Khalily, 2009, ss.102-103) ve Lenkeran'ın Siyaverud köyünde yaşamıştır (Erdebîlî, 1373, s.92; Şah, 2007, I. c., ss.244-245; Nişati, 2006, ss.60-61). Kızının bu evlilikten Cemâleddin Ali ve Şerefeddin İsa adlı iki oğlu (Erdebîlî, 1373, s.131,239; Şah, 2007, I. c., ss.286,397; Nişati, 2006, ss.175,191) ve bir de kızı vardı (Erdebîlî, 1373, s. 171; Şah, 2007, I. c., s.328; Nişati, 2006, s.130).

2. Kerametleri ve Kelamları

Seyyid Cemâleddin keramet sahibi bir veli idi. Mekke'ye gittiği ve Hac ziyaretinde bulunduğu bilinmektedir (Hulvî, 1980, s.379). *Lemezât-ı Hulviyye*'de kendisinin birkaç menkıbesi yer almaktadır. Menkıbelerinin birinde, babasıyla birlikte Hac yolculuğuna çıkan ve kum fırtınası nedeniyle yolunu kaybeden bir kadın müridini kurtararak tekrar babasına ulaştırması anlatılmaktadır (Hulvî, 1980, ss.377-379). Bir diğer menkıbesi ise Seyyid'in ilk başlarda yerel yönetimin (muhtemelen İspehbud unvanına sahip Astara melikinini) memurları ile sorunlar yaşadığını göstermektedir:

O devrin melikinini adamlarından biri şeyhin meclisine gelerek bir meseleden ötürü şeyhi incitici sözler sarf etti. Sonra şeyhin meclisini izinsiz terk ederek çıkıp gitmek istedi. Dışarıda hazır bulunan bir köpek gelip bu zatın ayağını ısırıldı. Onun bağıırıp çağırması üzerine etraftan yetişenler, onun ayağını o azgın köpeğin ağzından kurtarmaktan âciz kaldılar. Adamın akli başından gitti, yere düştü. Köpek onu ayağından sürükleyip başını taştan taşa vurarak ölümüne sebep oldu (Hulvî, 1980, s.380).

Seyyid Cemâleddin'in Buteser'deki mezarı civarında Astara İspehbudları soyundan gelen bazı kişilerin defnedildiğine (Azimbekov, 1926, s.69; Nemət, 2010, s.67) bakılırsa, Seyyid ile bu aile arasındaki sorunların daha sonraki süre zarfında çözüldüğü görülmektedir.

Seyyid Cemâleddin'in kerametleri hakkında rivayetler hâlâ Astara'da ve civar bölgelerde halk arasında konuşulmaktadır. Bu rivayetlerden birisine göre Seyyid'in Astara yöresine geldiği vakitlerde orada Han unvanına sahip putperest bir yönetici varmış. Cemâleddin'in buralarda İslâmiyet'i kuvvetlendirmeye çalışması konusunda bilgi alan Han onu tutuklamak istemiş, fakat seccade üzerinde ibadet eden şeyhe ne kendisi ne askerleri ne de atları yaklaşılabilemişlerdir. Cemâleddin'in bulunduğu yerde üzerinde iki aslan resmi olan bir halı varmış. Sonunda Seyyid'in bir işaretleriyle bu aslanlar canlanmış ve Han'a saldırmışlardır.

Cemâleddin'in kerametlerine şahit olan Han korkuya kapılmış, affedilmesini isteyerek adamları ve ailesi ile birlikte Müslüman olmuştur (İsmayılzadə, 2014, s.82).

Muhtemelen bu rivayette bölgeye gelmiş olan putperest Moğol bir komutandan söz edilmektedir. Zira Seyyid Cemâleddin'in Astara yöresindeki faaliyetleri sırasında, 1231 yılından itibaren Azerbaycan'daki Moğol istilasının ikinci dalgası başlamıştı (Piriyev, 2003, s.121). Halk geleneğinden aktarmış olduğumuz bu rivayet, Moğollar dönemi medeniyet çatışması içinde Seyyid Cemâleddin'in de rol aldığını göstermektedir. İslâmiyet'i kabul etmiş olan Han, her ay Seyyid'e hediyeler gönderse de o, bunların hiçbirisini kabul etmemiş ve bunun yerine Han'dan halka âdil davranmasını istemiştir (İsmayılzadə, 2014, s.83).⁷

Hulvî'nin aktardığı menkıbelerin birinde Seyyid Cemâleddin, Herat'ta kadılık yapan ve manevî bunalım içinde bulunan oğlu Seyyid Ali'nin rüyasına girer. Akabinde yola çıkan Seyyid Ali, Buteser'e varır. Oradaki zaviyesinde Seyyid Ali'yi ağırlayan Seyyid Cemâleddin, söz konusu rüyadan bahseder ve neticede Seyyid Ali biat ederek onun sadık müritleri arasında yerini alır.

Yine *Lemezât-ı Hulviyye*'de yer alan bir başka menkıbeye göre bir keresinde seyahata çıkan Seyyid Cemâleddin, tıraş olmak üzere bir berber dükkânına girer. Berber, kılık kıyafetinden fakir olarak gördüğü Seyyid'in başını ıslatarak tıraşa başlarsa da dükkâna zengin bir adam girince işini yarım bırakarak yeni müşteriyle ilgilenir. Bu hâl üç kez tekrarlanır. Sonunda Seyyid'e gayretullah gelir ve dükkân içindeki bir bileci taşına hitaben; "Ey taş, altın ol ki bunun gözü doysun ve gönlü zengin olsun" der. Taş altına dönüşünce berber hayrete kapılır ve hata ettiğini anlayarak Seyyid'den özür diler, hakkını helal etmesini ister. Seyyid Cemâleddin de cevabında; "Benim hakkım sana helal olsun. Ama sakın bir daha önüne oturtup başını ıslatarak tıraşa başladığın kişinin tıraşını bırakıp paralı müşterinin hizmetine koşma" diyerek berbere öğüt verir.

Seyyid Cemâleddin'in halifesi Şeyh Zâhid, İlhanlı hükümdarı Gazan Han ile mülakatı sırasında padişahın Hz. Musa hikâyesine dair soru sorması üzerine kendi mürşidinden duyduğu cevapları iletmişti:

Ey her bilimden haberdar olan yüce hükümdar! Senin ruhun ve canın Musa'dır. Nefs-i emmâre de senin Firavun'undur. Vehim ve hayal ise sihribazlardır. Asa, Tanrı'yı hatırlamak içindir, buzağı ise maldır. Hevanın (dünyevi arzuların) ise Sâmirî⁸ olduğunu bil! Şeyhimin böyle dediğini dosdoğru hatırlıyorum (Ejderî, 1380, s.170).

Böylece bu kayıtlara binaen Seyyid Cemâleddin, enbiya kıssalarını semboller üzerinden anlatmayı seven bir sufi lideriydi.

Lemezât-ı Hulviyye'de Seyyid Cemâleddin'in bazı kelimeleri yer almaktadır.⁹ Bu kelimelerin birinde Kur'ân-ı Kerîm'den bir ayeti tefsir eden Seyyid; "Amel sûreti ile kadim gözünün görülmesine niyet etmeksizin yapılan ibadet, ibadet değil, belki âdettir" demektedir. Seyyid'in bu açıklamasına göre kendisi amel olmadan yapılan ibadetin ibadet olmadığı düşüncesine sahipti. Bir diğer kelamında ise; "Tâlîp o kişidir ki onun muradı kadim gözü ile

⁷ Putperest Han'ın Müslüman oluşu ile ilgili benzeri rivayetlere Seyyid Cemâleddin hakkında Penserli Şeyh Hazretkulu b. Sultânî tarafından hazırlanmış olan bir yazıda da rastladık. İlgili metin, Seyyid'in Penser köyündeki türbesinde bulunmakta olup, 15.02.2019 tarihinde oraya gerçekleştirdiğimiz ziyaret sırasında tarafımızca görülmüştür.

⁸ Hz. Mûsâ Tûr Dağı'na çıktığında İsrâilîoğulları'nı altından yaptığı buzağıya tapmaya sevkeden kişi (bkz.: Salihoğlu, 2009, ss.78-79).

⁹ Fakat diğer bazı kaynaklarda bu kelimeler Cemâleddin Bâklincâr'a atfedilmektedir (Lâmî, 1289, ss.305-306).

kadimi müşahededen gayri bir şey olmaya. Bir şey ki kadim gözün gayridir, görmek onun huzurunda bâtil olur" diye buyurmaktadır. Dolayısıyla Seyyid, tâiplere Hakk'a yönelmeyi ve O'ndan başka hiçbir şeyi görmemeyi emretmektedir (Hulvî, 1980, s.381).

3. Halifeleri

Seyyid Cemâleddin'in çok kalabalık bir mürid topluluğuna sahip bulunmadığı ve daha çok yerel anlamda etkin bir irşat rehberi olduğu anlaşılıyor. *Safvetü's-Safâ*'ya göre Seyyid Cemâleddin'in sadece üç müridi vardı: bunlardan birisi Şeyh Zâhid, diğeri "serçe" anlamındaki Kije lakabıyla meşhur olan Pire Muhammed, bir başkası ise Bâbil idi (Erdebîlî, 1373, ss.184-185; Şah, 2007, I. c., ss.340-341; Nişati, 2006, s.140).

Muhtemelen İbn Bezzâz'ın ismini andığı üç mürit, Cemâleddin'in halifelik konumuna yükselmiş olan müritleridir. Zira Hulvî, Seyyid'in müritlerinin sayısını belirtmezse de onun Şeyh Seyyid Muhammed el-Kesîre, oğlu Şeyh Seyyid Ali, Şeyh Seyyid Ebü'l-Kasım ve postnişini Şeyh İbrahim Zâhid Geylânî adlı dört halifesi olduğundan söz eder (Hulvî, 1980, s.381). Yukarıda gördüğümüz üzere İbn Bezzâz, bunlardan ikisinin (Muhammed ve Zâhid) isimlerini zikretmiş, Ali ile Ebü'l-Kasım'ı anmamıştır. Öte yandan Hulvî de Bâbil'in ismini kaydetmemiştir. Bu iki bilgiyi birleştiresek, seyyidin beş talebesinin ismine ulaşmış oluyoruz:

a) Şeyh Seyyid Muhammed el-Kesîre'nin tam adı Burhâneddin Ebû Kesîre Muhammed'dir. Hulvî'ye göre o, Gilanlı'dır ve Seyyid Cemâleddin'e de orada biat etmiştir. Güştasfî'de (Azerbaycan'ın bugünkü Salyan ve Neftçala ilçelerinde) irşat ile meşgul olmuştur ve orada defnedilmiştir (Hulvî, 1980, ss.382-384). Cemâleddin'in Astara yöresinde oturduğundan yola çıkarak Muhammed el-Kesîre'nin de oralı olduğunu ihtimal ediyoruz. Bazı müellifler, *Safvetü's-Safâ*'da Kije lakabıyla anılmasına dayanarak Muhammed el-Kesîre'nin Azerbaycan'ın Astara ilçesindeki Kijoba köyüyle bağlantılı olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir (Əliyeva, Məşədiyev, Eyvazova, Axundova ve Qocayeva, 2007, s.401; İsmayılzadə, 2014, s.85). O dönemde meşhur şahısların genelde doğdukları veya yaşadıkları yerin ismini kendilerine nisbe edindiklerini göz önünde bulundurarak bu görüşün ihtimal dışı olmadığını düşünüyoruz.¹⁰ Kesîre'den bazı kerametlerin sâdir olduğu rivayet edilmektedir. Güştasfî'deki irşat faaliyetleri sırasında Kura Irmağı kenarına giderek; "Ey mahluklar, bize gıda veriniz" der demez birçok balık yarışcasına kendilerini ırmağın kumlu sahillerine atarlardı. Ayrıca kendisinin; "Hak ehlinin manevî halini, ehl-i beyti gibi kıskançlıkla koruması gerekir" şeklindeki bir kelamı aktarılmaktadır. Bazı şeyhlerin vefat tarihlerini yanlış bir biçimde aktaran Hulvî, Kesîre'nin 780/1378-1379 yılında hayata veda ettiğini belirtmişse de son araştırmalara binaen o, Şeyh Zâhid'in Güştasfî'ye ilk seferini gerçekleştirdiği 1283 yılında vefat etmiştir (Musalı, 2019, ss.86-87).

b) Şeyh Seyyid Ali'nin tam ismi Radyeddin Ebû Muhammed Ali Nâtîkî'dir. Seyyid Cemâleddin Tebrîzî'nin oğludur. Bunların nesebi Şîilerin dokuzuncu imamı olan Muhammed el-Cevad'a çıkar. Ali, ailesi Tebriz'in 55 km güneydoğusunda bulunan Ucan¹¹ köyünde (bugünkü Bostanabad kasabasında) ikamet ederken doğmuş, gençlik yıllarını Tebriz'de geçirmiştir. İleri düzey bir medrese eğitimi alarak Herat şehrinde kadı olmuş, fakat gördüğü ürpertici bir rüya üzerine kadılığı bırakarak tasavvufa yönelmiştir. Bu maksatla Buteser köyüne gelerek babası Seyyid Cemâleddin'e bağlanmıştır. Orada on iki esmâ ve dokuz seyir

¹⁰ Kijoba köyünün ismi Talışça "kije" (tavuk veya kuş) ve Türkçe "oba" (köy) kelimelerinin birleşiminden türemiştir (bkz. Budaqov ve Məmmədov, 2012).

¹¹ *Lemezât-ı Hulviyye*'de yanlışlıkla Uçyar diye geçer.

diye isimlendirilen makamları tamamlayarak Seyyid Cemâleddin tarafından Horasan'a halife tayin edilmiştir. İrşat ile görevli olduğu Horasan'da 720/1320-21 yılında vefat etmiş ve Meşhed'de İmam Rıza Türbesi civarına gömülmüştür. Nâtikî mahlasıyla şiirler söylediği rivayet edilir (Hulvî, 1980, ss.385-386; Kâtip, 2024, ss.1518-1519).

c) Şeyh Seyyid Ebü'l-Kasım'ın tam ismi Muhyiddin Ebü'l-Kasım Muhammed Dûstî'dir. Kendisi Gilan asıllıdır ve orada irşat faaliyetlerinde bulunarak vefat etmiştir. Hiçbir zaman Gilan'dan dışarı çıkmamıştır. Seyyid Cemâleddin, Ebü'l-Kasım'a irşat icazeti verdiği;

"Ey Dûstî, bu zayıf bedenle fazla seyahat edemezsin. Gilan civarında dolaşıp, onun nahiye ve köylerine kadar gidip irşatta bulun! O civarda bir nehrin kenarına vardığında Esrâullah'ı (İlahi sırları) bulacaksın. O nehrin akışına ters istikamette yukarı doğru giderek bir düzlüğe ulaşacaksın. O yer senin irşat yerin olacaktır" demişti (Hulvî, 1980, s.388).

Mürşidinin buyruğuna riayet eden Ebü'l-Kasım sonunda Gilan'ın Îsâr köyüne ulaşmış ve oraya yerleşmişti. *Lemezât-ı Hulviyye*'ye göre; "Şeyh Ebü'l-Kasım hazretleri 762 (1360-1361) tarihinde vefat etti. Rivâyete göre vefat etmeden az önce dervişlerini etrafına toplayıp onlara zikrullâh ve tevhid ettirdi. Kendi içine şevk ışığı düştü. O halde arkasını mihraba vererek murakabeye vardı. Dilinde kelime-i tevhid zikri, gönlünde Hak şevki ile ruhunu Rabbine teslim etti. İrşada oturduğu Îsâr köyüne defnedildi (Hulvî, 1980, s. 389). Seyyid Cemâleddin'in vefat tarihinde olduğu gibi Ebü'l-Kasım'ın ölüm yılının da Hulvî tarafından yanlış aktarıldığını düşünmekteyiz.

d) Bâbil'e gelince, *Safvetü's-Safâ*'nın telif edildiği sıralarda (1350'lerde) onun evlatları Buteser'de Seyyid Cemâleddin'in mezarının mücavirliğini yapmaktaydılar (Erdebîlî, 1373, ss.184-185; Şah, 2007, I. c., ss.340-341; Nişati, 2006, s.140). Bu kısa bilgi dışında Bâbil hakkında hiçbir malumata sahip değiliz.

e) Şeyh Tâceddin İbrahim Zâhid Geylânî, Seyyid Cemâleddin'in en ünlü müridi, post-nişini ve damadıdır. Kendisinin yedi atası şeyh ve şeyhzade olmuştur. Büyük dedesi Bûndâr, XII. yüzyılın ortalarında Horasan coğrafyasından, bugün Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Merv şehri civarındaki Sencan köyünden Azerbaycan'ın Lenkeran yöresine gelmiştir. Şeyh Zâhid'in dedesi Bâbil ve babası Şeyh Rûşen Emir de bu yörede yaşamışlardır. Şeyh Zâhid 1218 yılında Lenkeran'ın Siyaverud köyünde doğmuş ve 1301 yılında aynı köyde vefat etmiştir. Türbesi hâlihazırda Lenkeran'ın Şihakeran (eski Hilyekeran) köyünde halkın ziyaret yeridir. Çocukluk ve erken gençlik devrinde Lenkeran ve Şiraz'da zâhirî ilimleri öğrenen Zâhid Geylânî, ardından Astara yöresinde Seyyid Cemâleddin Tebrizî'ye mürit olmuştur. Asıl ismi İbrahim olan bu şeyhin Zâhid lakabını almasıyla ilgili *Safvetü's-Safâ*'da iki rivayet aktarılmaktadır. Her iki rivayette bu lakabın ona mürşidi Seyyid Cemâleddin tarafından verildiği anlatılır. Bu anlatılardan ilki şu şekildedir:

İlahi tevfikin cezbese, Seyh Zâhid (k.r.)'i tövbe ve telkine götürdü. Zâhid lakabını almasının nedeni şuydu: Bir gün Seyyid Cemâleddin (rh.a.) bir tarla pamuk ekmişti. Şeyh Zâhid'e ayrı otlarını pamuk tarlasının ortasından çekmesini ve pamukluğu temizlemesini söyledi. Şeyh Zâhid'in her kopardığı ayrı otları gümüşe dönüşüyordu. Şeyh Zâhid onları tekrar toprağa sokuyor ve tekrar onları topladığı zaman elinde altına dönüşüyordu. Tekrar soktuğu zaman onu toprak kabul etmiyordu. Artık bu durum çok kez tekrarlanınca sinirli olduğu için onları yere atıp,

bir daha ayrık otu toplamamaya karar verdi... Seyyid Cemâleddin'in (rh.a.) yanına geldiği zaman mübarek bakışı ona yönelince buyurdu: "Zâhid, iyi ki o gümüş ve altını bıraktın". Bundan sonra onun lakabı Zâhid oldu (Erdebîlî, 1373, s.186; Şah, 2007, I. c., s.342; Nişati, 2006, s.141; Hulvî, 1980, s.392).

Zâhid lakabıyla ilgili başka bir rivayete göre Cemâleddin'in evinde yiyecek az olurdu, hatta bazen günlerce yemeye hiçbir şey bulunmazdı. Fakat komşularının bunu duyup da kendilerine erzak yardımı yapmalarını önlemek için pirincin çer çöpünü havanda döverek ses çıkarır ve kendilerinde yiyecek bir şeylerin olduğu izlenimi oluşturlardı. Cemâleddin'in geçim kaynağı az miktarda pamuk ekmektir. Bu pamuktan kendisi, ailesi ve müritleri için elbise hazırlar, kalan kısmını ise şehre göndererek pirinç veya çeltik ile değiştirirdi. Bir keresinde Zâhid'e biraz pamuk vererek onu Gilan'ın Astarabad (Astara) şehrine gönderdi. O, bunları şehirde pirinçle değiştirdi, çuvalı sırtına alıp Buteser'e doğru yola koyuldu. Yolda iken yorulmuş bir ağaca yaslandı. O an çuvaldan bir pirinç düştü. Şeyh Zâhid onu önce ağzına attı. Fakat dişleriyle kırıp yemek istediği vakit Cemâleddin onun gözüne gördü. Cemâleddin onu uyarmak amacıyla kendi parmağını ısırarak Zâhid'i uyardı. Zâhid pirinç tanesini çuvala geri koydu. Cemâleddin'in huzuruna vardığında mürşidi; "Zâhid, o taneciği yememekle zühdün gereğini yerine getirdin. İyi yaptın" dedi. Böylece Zâhid lakabı onun üzerinde kaldı (Erdebîlî, 1373, ss.186-187; Şah, 2007, I. c., ss.342-343; Nişati, 2006, ss.141-142; Hayati, No. 15776, vr. 44a-b; Hulvî, 1980, s.393).

Seyyid Cemâleddin, Şeyh Zâhid'de bu zühdü, dürüstlüğü ve hüneri görünce hoşuna gitti. Fakat Zâhid'in irşadının tamamlanması olayı aşağıdaki şekilde gelişti: Bir keresinde Seyyid Cemâleddin semah yapıyordu. Zâhid'de vecd galip ve ihtiyar mağlup oldu. O da semaha kalktı. Seyyid onu kendisiyle beraber meydanda görünce kızdı. Cemâleddin yeterince dayanıklı, iri vücutlu ve bileği kuvvetli bir adamdı. Zâhid'i yerden alıp yere vurdu. Zâhid bayılıp kendinden geçti. Fakat Cemâleddin bununla da yetinmeyip anahtarların arasından bir anahtar alarak Zâhid'in kafasına çaldı. Zâhid'in kafası üç yerden yaralandı. Cemâleddin öfke ile eve gitti. Zâhid kendine gelerek kalktı ve Cemâleddin'in kapısının eşikine giderek orada bir kez daha bayılarak düştü. Kafasından kan akıyordu. Cemâleddin kendi eşine; "Zâhid'e sert vurdum ve üç yerden kafasını yaraladım. Eğer buradan giderse, o zaman ne âhireti olur ne de dünyası. Eğer gitmezse, o zaman hem âhireti olur hem de dünyası. Onun ihtiyat etmesi gerekir" dedi. Cemâleddin'in eşi dışarıya çıktığında, eşikte düşüp kalmış ve kafasının kanı eşik'e akmış olan Zâhid'i görünce Cemâleddin'e haber verdi. Seyyid; "Hem dünyayı götürdü hem âhireti götürdü ve onun işi tamam oldu" dedi. Seyyid'in emriyle onun kafasını sardılar. Akabinde Cemâleddin kendi müridine hitaben; "Zâhid, bizden yüz çevirmediğin için hem dünyayı götürdün hem âhireti ve senin işin tamam oldu" dedi (Erdebîlî, 1373, ss.187-188; Şah, 2007, I. c., ss.343-344; Nişati, 2006, ss.142-143; Hulvî, 1980, ss.393-394).

Seyyid Cemâleddin hayatta olduğu müddetçe Zâhid ona hizmet etti. Seyyid vefat etmeden önce Zâhid'e vasiyette bulundu:

Zâhid, benim vefatımdan sonra yirmi yıl boyunca irşat ve terbiye ile meşgul olmaman, uyku elbisesine bürünmemen ve yanını yere koymaman gerekir. Sen bir su çeşmesi olsan, kendini gizlemek istesen, başaramazsın ve ırmak olursun. Yine kendini gizlemek istersen, başaramazsın ve deniz olursun. Böylece Hakk Teâlâ seni tüm

âleme gösterecektir (Erdebîlî, 1373, s.188; Şah, 2007, I. c., s.345; Nişati, 2006, s.143; Hulvî, 1980, s.394).

Zâhid, müşşidinin bu vasiyetine tamı tamına uyarak, 20 yıl içinde hiçbir irşat faaliyetinde bulunmadı. Müşşidinin vefatının ardından 20 yıl boyunca bireysel şekilde riyazet ve mücahede ile uğraşmaya devam ettikten sonra irşat faaliyetlerine başladı. Yaklaşık 25-30 yıl boyunca müşşid olarak faaliyetlerde bulunan Şeyh Zâhid, Lenkeran'ın Siyaverud ve Hilyekeran köylerindeki zaviyelerinde oturarak yöre halkını irşat etmesinin yanı sıra diğer bazı şehir ve bölgelere (Güştasfi, Suremerve, Erdebil, Serav, Hıyav, Astara, Savalan, Muęan, Deştâvend, Bistam vs.) seyahatler gerçekleştirdi. Özellikle ömrünün son yıllarında yakın uzak yerlere (Azerbaycan, Anadolu, Şam, Lübnan, Yemen, Hârizm) halifeler göndermek suretiyle irşat işini daha geniş bir coğrafyaya yaymaya çalıştı (Musalı, 2019, s.254).

Seyyid Cemâleddin'in meşhur müritlerinden biri de Şeyh Abdullah'tır. Taşdığı Şeyh unvanına bakılırsa, bu müridin de irşat icazeti aldığından söz etmek mümkündür. *Lemezât-ı Hulviyye*'de Seyyid Cemâleddin hakkında Şeyh Abdullah tarafından bir menkıbe anlatılmaktadır:

Sabah namazlarında Seyyid hazretlerinin meclisinde hazır bulundum. Güzel sesim vardı. Yüksek sesle ve âhenkle Zikrullah eyler, bazen de taksim, ilahi ve dinî şiirler okurdum. Şeyhin benim sesimden hazzettiğini biliyordum. Bir ara sükût ettiğimde bana; "Ey oğul, biz senin güzel sesinden ve sesindeki edadan safalanıp, vecdedip müşahede ile mir'âtımızı eda ederken şimdi bundan kaçınırsın ve bizi yetim korsun. Bir daha böyle yapma! Sâdik sâlikleri ve âşık dervişleri hoş sesinle tedavi ediyordun, sesinden mahrum edince onları perişan ediyorsun, bu halden vazgeç!" dedi (Hulvî, 1980, s.377).¹²

Bunların yanı sıra Meşedihanım Nemet'in epigrafik kaynaklar üzerinde yürüttüğü çalışmalardan belli olduğu üzere Seyyid Cemâleddin'in yolunu sürdüren Seyyid Sadullah adlı bir oğlu vardı ve şeyh onu irşat görevi ile Bakü'ye göndermişti. Bakü'de, İçerişehir'de polikliniğin yer aldığı binanın giriş kapısının kemerinde bulunan bir kitabe bu konuda ilginç bilgiler içermektedir. Kitabeden belli olduğu üzere Seyyid Sadullah Bakü'de bir hayır kurumu tesis etmiş ve Şirvan topraklarında irşat faaliyetleri yürütmüştür. İlgili polikliniğin avluya açılan kapısının kemeri üzerindeki nesih hattıyla yazılı iki satırlık Arapça kitabenin içeriği şu şekildedir:

امر ببناء هذا المشهد المبرات عمدة السادات و صاحب الخيرات النائق الى الله سيد سعد الله ابن سراج النبوة
و تاج الرسالة سيد جمال الدين

Tercümesi: Bu pak şehit türbesinin inşasını, nübüvvetin meşalesi ve risâletin tacı olan Seyyid Cemâleddin'in oğlu, seyyidlerin önemlisi, hayrat sahibi, Allah'ın (merhametine) ulaşmış bulunan Seyyid Sadullah emretmiştir.

Kapı kemeri üzerinde iki kitabe daha vardır. Sağ taraftaki kitabede Kur'ân-ı Kerîm'in 33. suresinin 33. ayeti ve 6. suresinin 90. ayeti yazılmıştır. Sol taraftaki kitabede ise şu hadis yer almaktadır:

¹² Bir diğer kaynakta Cemâleddin Bâklincâr ile Şeyh Abdullah Belyânî arasında benzeri bir diyalogun gerçekleştii iddia edilmektedir (Lâmîi, 1289, s.305).

قال النبي عليه السلام اولادى كرمو الصالحون والله الطالحون لى

Tercümesi: Peygamber Aleyhisselam dedi ki evlatlarım, sâlihlerden olunuz ve Allah sizi kötü işlerden uzak tutar (Neymat, 1991, s.54; Nemət, 2010, s.68).

M. Nemet, Seyyid Sadullah'ın kitabesinin bulunduğu külliye hakkında şu bilgiyi vermektedir:

Külliye, avluya giriş yaptıktan sonra sağ ve sol tarafta avlu boyunca uzanan odalardan ibarettir. Bu odaların bazıları sonraları gerçekleştirilmiş olan onarım faaliyetleri sırasında eski görünümünü kaybetmişse de bir zamanlar burasının mühim sosyo-ekonomik merkezlerden biri olduğunu kanıtlamaktadırlar. Kitabeler de bu merkezin bir hayır kurumu olduğunu göstermektedir. Külliye türbe binalarının olup olmadığını, etrafta önemli zatların definlerinin hayata geçirilip geçirilmediğini belirlemek için burada detaylı araştırma işlerinin yürütülmesi gerekmektedir (Nemət, 2010, s.69).

4. Vefatı ve Türbesi

Hulvî, Seyyid Cemâleddin'in 760/1358-1359 yılında vefat ettiğini öne sürer (Hulvî, 1980, s.381). Fakat bunun bir anakronizm olduğu aşikârdır. Menkıbelerdeki bilgilere göre Seyyid Cemâleddin'in halifesi Şeyh Zâhid, müşdidinin vasiyetine binaen onun vefatının ardından 20 sene boyunca riyazet çekmiş ve bu sürenin bitiminde irşat seccadesine oturmuştu (Erdebîlî, 1373, s.188; Şah, 2007, I. c., s.345; Nişati, 2006, s. 143; Hulvî, 1980, s.394). 650/1252-1253 doğumlu Şeyh Safiyeddin Erdebîlî, 20 yaşında iken müşdit arayışı için Şiraz'da bulunduğu sıralarda Şeyh Zâhid irşat faaliyetlerine henüz yeni başlamıştı (Erdebîlî, 1373, ss.95-115). Böylece Seyyid Cemâleddin'in vefatının 1252-1253 tarihlerinde vuku bulduğunu düşünebiliriz.

Bazı bilim adamları, Şeyh Zâhid'in müşdidi olan Seyyid Cemâleddin Muhammed Tebrîzî'yi, Kazvin'de yaşamış ve 4 Şevval 651/27 Kasım 1253 tarihinde orada vefat etmiş olan Aynü'z-Zaman Cemâleddin Gîlî ile özdeşleştirmişlerdir (Nefîsî, 1307, s.10; Safâ, 1378, s.174). Fakat S. Muvahhid (1381, s.177) bu görüşleri eleştirerek o dönemde irşat işi ile uğraşan iki Cemâleddin'in olduğunu ifade eder. Bunlardan birisi Kazvin'de bulunan Aynü'z-Zaman Cemâleddin Gîlî'dir. Kendisi İsmailîlerle iyi ilişkilere sahip olmuş ve Alamut İsmailîlerinin önderi olan Alâeddin Muhammed tarafından büyük saygı görmüştür. Diğeri ise Şeyh Zâhid'in müşdidi olan Seyyid Cemâleddin Tebrîzî'dir. Bunların adaş olmalarının yanı sıra birbirine yakın coğrafyalarda faaliyet göstermiş olmaları ve her ikisinin de yakın tarihlerde vefat etmesi pek çok araştırmacıyı yanıltmış ve bu ikisinin aynı şahıs olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. İşte bu yüzden S. Muvahhid, bu iki kişiyi birbirine karıştırmanın fahiş bir hata olduğunu belirtmektedir.¹³

Kaynakları incelediğimizde S. Muvahhid'in bu görüşünün isabetli olduğu kanaatine varıyoruz. Zira Şeyh Necmeddin Kübrâ'nın müridi Şeyh Cemâleddin Gîlî, Alamut İsmailîleri ile sıkı bir bağlantı içinde olmuş ve bu topluluğun reisi olan Alâeddin Muhammed her sene ona Alamut'tan sadaka olarak 500 dinar kızıl altın göndermiştir (Hândmîr, 1380, s.476). Oysaki tasavvufî kaynaklara bakılırsa Seyyid Cemâleddin, daima sünnete tabi olan ve şeriata riayet eden bir şeyh olarak anılmaktadır (Kuhistânî, 1397, s.46). Ne Seyyid Cemâleddin ne de onun müritleri şeriat dışı bir öğreti geliştiren İsmailîlerle herhangi bir

¹³ S. Gökbulut (2016, s.51) da bu iki kişinin farklı şahıslar olduklarının altını çizmektedir.

bağlantı kurmamış, tam tersi, Seyyid Cemâleddin'in halifesi Şeyh Zâhid, zaman zaman Kalenderler ve İsmailîlerle mücadele içinde olmuştur (Musalı, 2019, ss.88,100-101). *Safvetü's-Safâ*'dan ve *Lemezât-ı Hulviyye*'den görüldüğü üzere Cemâleddin Tebrîzî Astara yöresinde yoksul hayat sürerken, *Habîbü's-Siyer*'de anlatıldığına göre Cemâleddin Gîlî İsmailîlerden aldığı altınların sayesinde kendisine Kazvin'de gayet rahat bir yaşam kurmuş ve hatta kendi çağdaşlarının tenkitlerine maruz kalmıştı. Ayrıca Seyyid Cemâleddin Tebrîzî, Necmeddin Kübrâ'nın değil, Şehâbeddin Mahmud'un mürididir ve o, ne *Safvetü's-Safâ*'da ne de diğer ana kaynaklarda "Aynü'z-Zaman" lakabıyla anılmıştır. Bütün bunlara ilaveten Seyyid Cemâleddin Kazvin'de değil, Buteser'de yaşamış ve orada vefat etmiştir.

S. Nefîsî (1307, s.9), Seyyid Cemâleddin'in yaşadığı ve gömüldüğü Buteser köyünün ismini yanlışlıkla Yunus diye okumuş ve burasını Kazvin – Tahran yolu üzerindeki Yunusabad bölüğü (yöresi) ile özdeşleştirmiştir. Bir diğer İranlı araştırmacı S. A. Mûsevî (1353, s.84) ise adı geçen yeri Fumen merkez ilçesine bağlı Yunus mahallesi zannetmiştir. Oysaki Seyyid Cemâleddin, Astara'nın Buteser köyünde yaşıyordu. *Safvetü's-Safâ*'ya göre Buteser, Gilan'ın Astarabad şehrine (Âstârâbâd-ı Gîlân'a), yani bugünkü Astara şehrine yürüyüş mesafesinde idi (Erdebîlî, 1373, s.187; Nişati, 2006, ss.141-142; Şah, 2007, I. c., s.343).¹⁴ Hulvî (1980, s.381) ve İbrahim Hâs (2006, s.46), Seyyid Cemâleddin'in mezarının "Gilan civarında Lengerkûnân (Lenkeran) denen mevkide" bulunduğu söz ederler.¹⁵ Seyyid Cemâleddin'in Lenkeran-Astara yöresindeki Buteser köyüne gömülü olduğunu diğer kaynaklar da onaylamaktadırlar (Herevî, 1383, ss.79-80,83-85; Mirzâ Əhməd, 2009, s.174; Səid Əli, 2000, s.44). Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak, onun türbesi Lenkeran – Astara yolu üzerinde, Astara'ya bağlı Buteser (şimdiki resmî adıyla Penser) köyündedir. Köy kabristanı içinde bulunan ve iki odadan ibaret olan bu türbe, halk tarafından ziyaret edilmektedir (Azimbekov, 1926, s.69; Nemət, 2010, s.67; Muvahhid, 1381, s.174; Şəfiyev, 2010, ss.43-44; Əzimli, 2023, s.192).

Kâzım Bey oğlu Said Ali, 26 Şevval 1286/29 Ocak 1870 tarihinde tamamladığı *Cevâhirmâme-i Lenkeran* adlı risalesinde Buteser köyü mezarlığı içinde bulunan türbedeki odalardan birinde Şeyh Zâhid'in üstadı Şeyh Cemâleddin'in mezarının, diğerinde ise Astara hâkimleri olan İspehbudlar soyundan gelen Hudavend Hatun'un (ö.10 Pamazan 811/27 Ocak 1409) kabrinin bulunduğu söz etmektedir (Səid Əli, 2000, s.45). Fakat 1918 yılında Lenkeran-Astara bölgesinde Ermeni ve Rus çetelerinin yaptıkları katliamlar sırasında söz konusu türbe binası da zarar görmüş, mermer mezar taşları kırılmış ve türbe ateşe verilerek yakılmıştır. 13 Haziran 1924 tarihinde Buteser'i ziyaret eden arkeolog İ. Azimbekov, yöre halkı tarafından türbe binasının onarılmış olduğunu görmüştür. Onun verdiği bilgilere göre bu bina, aynı ölçülere (5,30 X 4,40 m) sahip olan iki odadan ibaretti. Odaların birinde Seyyid Cemâleddin'in, diğerinde de İspehbud ve kızının mezarları bulunmaktaydı. Hudavend Hatun mezarının mermer üzerine yazılı Arapça kitabesi İ. Azimbekov tarafından okunarak yayınlanmıştır. Aynı araştırmacı, yüz yıl öncesinde Seyyid Cemâleddin'in mezarı üzerinde 2,10 X 1,05 m ölçülerine sahip ahşap bir sandukanın bulunduğunu belirtmiştir (Azimbekov, 1926, s.69).¹⁶

¹⁴ Günümüzde Astara şehri iki kısma ayrılmaktadır. Şehrin kuzeyi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, güneyi ise İran İslâm Cumhuriyeti'nin sınırları içindedir. Seyyid Cemâleddin'in yaşadığı Buteser köyü, Azerbaycan Astara'sına bağlıdır.

¹⁵ Fakat bu müellifler, Seyyid'in 760/1358-1359 tarihinde vefat ettiğini belirtmek suretiyle ciddi bir kronolojik hataya yol vermişlerdir.

¹⁶ Said Ali ve İ. Azimbekov, Hudavend Hatun'un babasının ismini İspehbud b. Hüseyin şeklinde okumuşlarsa da M. Nemet (2010, s.67), bu ismi İspehbud Pir Hüseyin diye okumayı önermiştir.

Penser (Buteser), Azerbaycan'ın Lenkeran ve Astara şehirlerini birbirine bağlayan güzergâhın tam ortasında, Azerbaycan'ın Astara ilçesinde yer almaktadır. 15 Ekim 2017, 14 Aralık 2018 ve 15 Şubat 2019 tarihlerinde üç kez Prof. Dr. Ahmet Taşğın, Doç. Dr. Dilaver Azimli ve diğer şahısların eşliğinde bu köye giderek türbeyi ziyaret ettik. Türbe içinde bulunan tanıtım yazısından belli olduğu üzere Sovyet rejimi döneminde, 1937 ve 1953 yıllarında türbe binası iki kez hükûmet tarafından yıkılmıştır. Fakat İ. V. Stalin'in ölümünden sonra Sovyet baskısında bir yumuşama meydana gelince, 1956 yılında köy halkı orayı yeniden onarmış, 1985 yılında ise bugünkü türbe binası inşa edilmiştir.

Sonuç

XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Azerbaycanlı sufi Seyyid Cemâleddin Tebrîzî, Sühreverdiyye silsilesinin Ebheriyye kolunun temsilcilerindendir. Kendisi 1230-1253 yılları arasında bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Astara ilçesine bağlı Buteser (Penser) köyündeki zaviyesinde irşat faaliyetleri yürütmüştür. Bahse konu dönem, Azerbaycan'da Moğol istilaları devridir. Seyyid Cemâleddin, gerek Moğol idareciler ve gerekse de yerel otoriteyi temsil eden Astara İspehbudları ile problemler yaşamışsa da sonunda bu sorunları kerametiyle aşarak yöneticileri bile etkilemeyi ve hatta hidayete erdirmeyi başarmıştır.

Seyyid Cemâleddin'in çok sayıda mürit ve halife yetiştirdiği söylenemez. Kaynaklara bakılırsa, kendisinden irşat icazeti almış olan sadece yedi kişinin ismi aktarılmaktadır. Bunların çoğu Lenkeran-Astara bölgesi halkındandır. Halifeleri çoğunluk itibarıyla yine aynı bölgede faaliyet gösterebilir de bunların bazıları Azerbaycan'ın Bakü şehri ve Güştasfi vilayetine, ayrıca Horasan'a yerleşmiş ve oralarda görev yapmışlardır. Keramet sahibi bir veli olan Seyyid Cemâleddin, bölgesel çapta bir sufi şeyhi olmasına rağmen etkileri kalıcı olmuş ve günümüze ulaşmıştır. Özellikle de postnişini ve damadı olan Şeyh Tâceddin İbrahim Zâhid Geylânî aracılığıyla Seyyid Cemâleddin Tebrîzî'nin isminin Halvetiyye, Safeviyye, Bayramiyye ve Celvetiyye silsilelerinde yer aldığını görmekteyiz.

Kaynakça

- Azimbekov, İ. (1926). Drevnosti Lenkoranskogo kraya: Arxeologičeskiy putevoy dnevnik. *İzvestiya Azerbaydjanskogo Arxeologičeskogo Komiteta*, 2, 67-82.
- Budaqov B. Ə. & Məmmədov N. G. (2012). Azərbaycanın Lənkəran regionu toponimlərinin izahlı lüğəti. Bakı: Yeni Yazarlar və Sənətcilər Qurumu.
- Efendi, İ. (1994). İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitabı's-Silsiletü'l-Celvetiyye'si. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ejderî, Nûrî. (1380). Gâzânnâme-i manzûm ez garn-ı heştüm-i hicrî (M. Müdebbirî, Ed). Tahran: Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Dr. Mahmud Afşar.
- Əliyeva, R., Məşədiyev, Q., Eyvazova, R., Axundova, G. & Qocayeva, Ş. (2007). Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. I c. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutu.
- Erdebîlî, İbn Bezzâz (1373). Safvetü's-Safâ (G. R. Tabâtabâyî Mecd, Ed.). Tebriz: İntişârât-ı Musahhih.
- Əzimli, D. (2023). Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində Şeyx Zahid ənənələrinin bəzi davamçıları. A. Taşğın, D. Əzimli, N. Musalı & Z. Məmmədov (Ed.), Doğumunun 800-cü İlində Şeyx Zahid Gilani Beynəlxalq Simpoziumunun Materialları (ss. 191-203), Ankara: Edeb Erkan Dergisi Yayınları.
- Gökbulut, S. (2016). İbrahim Zâhid Gilânî üzerine bir inceleme. *Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği Sufi Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 47-64. Erişim adresi: https://isamveri.org/pdfdrq/D03784/2016_13/2016_13_GOKBULUTS.pdf
- Hândmîr, Giyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî (1380). Târîh-i Habîbü's-Siyer. II. c. Bâ mukaddime-i Celâleddîn Hümâî. Tahrân: İntişârât-ı Hayyâm.
- Hâs, İbrahim (2006). Şabâniyye Silsilesi: Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabaş el-Kastamonî (M. Tatçı, Ed.). İstanbul: H Yayınları.
- Haşrî, Molla Muhammed Emin Tebrîzî (1371). Ravzatü'l-Athâr (A. Devletâbâdî, Ed.). Tebriz: İntişârât-ı Sütûde.
- Hayâtî Tebrîzî. Târîh. İran Milli Ktp., No. 15776.
- Haydarîyân, A. (1392). Şeyh Zâhid-i Cîlânî: Ârif-i Tâliş ez Âstârâ. *Mâhnâme-i Tâliş*, 58.
- Herevî, Emîr Sadreddin İbrâhîm Emînî (1383). Fütûhât-ı Şâhî (M. R. Nasîrî, Ed.). Tahrân: Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.
- Hulvî, Cemâleddin Mahmud (1980). Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye. II. c. (M. S. Tayşi, Ed.). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- İmânî, B. (1382). Bergî ez şerh-i hâl-i Şeyh Şehâbeddîn Mahmûd-ı Eherî. *Peyâm-ı Bahâristân*, 30, 80-83.
- İsmayılzadə, O. (2014). Şeyx Zâhid Tacëddin İbrahim ibn-i Rövşən Əmir Gilani Şıxakərani. Bakı: OL MMS.
- Kâreng, A. (1353). Buk'a-i Şeyh Şehâbeddîn-i Eherî. *Mecelle-i Yağma*, 27(308), 76-81.
- Kâtip Hacı Ali Efendi. (2024). Tuhfetü'l-Mücâhidîn ve Behcetü'z-Zâkirîn (Sufi ve Ulemâ Biyografileri). I-II. c. Haz. İ. İpek. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Khalily, R. (2009). Sultân Mahmûd bin Sultân Bûrhâneddîn Geylânî'nin 'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a isimli eseri (inceleme-metin-dizin). (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kuhistânî, Nurbahş. (1397). Silsiletü'l-Evliyâ (M. T. Dânişpejûh, Ed.). S. H. Nasr (Ed), Ceşnnâme-i Henri Korbin (ss.1-61). Tahran: Müessese-i Mutala'ât-ı İslâmî.
- Lambton, A. (2011). Ortaçağ İran'ında sufiler ve devlet (M. Zengin, Çev.). *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(50), 211-230. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/tarihastirmalari/issue/47752/603189>

- Lâmiî Çelebi (1289). Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns (Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn). İstanbul.
- Mirzə Əhməd Mirzə Xudaverdi oğlu (2009). Əxbarnamə: Talış xanlığı tarixindən (Ə. Hüseynzadə, Çev.). Bakı: Dizayn EL MMC.
- Musalı, N. (2019). Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı. Kastamonu: Hz. Pir Şeyh Şa'bân-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları.
- Müsevî, S. A. (1353). Medfen-i Şeyh Zâhid-i Gilânî kocâst? *Mecelle-i Hüner ve Merdüm*, 145, 82-86.
- Muvahhid, S. (1381). Safiyyüddîn-i Erdebîlî: Çehre-i 'asîl-i tasavvuf-i Azərbaycan. Tahrân: İntişârât-ı Tarh-ı Nou.
- Nefîsî, S. (1307). "Şeyh Zâhid Gilânî ve makbere-i û der Şeyhânever", *Mecelle-i Ferheng*, 4(1), 4-11.
- Nemət, M. (2010). *Azərbaycanda pirlər*. Bakı: Elm və təhsil.
- Neymat, M. (1991). Korpus epigrafiçeskix pamyatnikov Azerbaydjana. Tom 1. Bakı: Elm.
- Nişati, Mövlana Məhəmməd ibn Hüseyn Katib (2006). Şeyx Səfi təzkirəsi: "Səfvətü's-səfâ"nın XVI əsr türk tərcüməsi (M. Nağısoylu, S. Cabbarlı & R. Şeyxzamanlı, Ed.). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu.
- Piriyev, V. (2003). Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu.
- Potter, L. G. (1994). Sufis and Sultans in Post-Mongol Iran. *Iranian Studies*, 27(1-4), 77-102. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4310887>
- Safâ, Z. (1378). Târîh-i Edebiyyât der İrân. Cilt: 3, Bahş: 1. Tahrân: İntişârât-ı Firdevs.
- Salihoğlu, M. (2009). Sâmirî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36, 78-79.
- Səid Əli Kazım bəy oğlu (2000). Cəvahirname-i-Lənkəran (R. Şeyxzamanlı, Çev.). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu.
- Şah, S. (2007). Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin həyatı, təsəvvüf görüşləri və mənkəbeleri. (Doktora Tezi. I-II), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Şəfiyev, Ə. (2008). Astara rayonunun tarixi memarlıq abidələri. Bakı: Nurlan.
- Şəfiyev, Ə. (2010). Azərbaycanın Astara bölgəsində olan inanc yerləri və onların mənşəyi. Bakı: Elm və təhsil.
- eş-Şeybî, M. (1387). Teşeyyu' ve təsəvvuf tâ âğâz-ı sede-i devâzdehom-i hicrî (A. R. Zekâvetî Karagözlü, Çev.). Tahrân: Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Tabîbzâde Mehmed Şükri Efendi (2006). Silsilənâme-i Sûfiyye. Haz. Muhiddin Usta. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Terbiyet, M. A. (1314). Dânişmendân-ı Azərbaycan. Tahrân: Matbaa-yı Meclis.
- Trimingham, J. S. (1971). The Sufi Orders in Islam. London: Oxford University Press.
- Zerrînkûb, A. (2017). Sûfî Mirasının Değeri (A. Çelik, Çev.). İstanbul: Visal Yayınları.

EKLER

Resim 1. Seyyid Cemâleddin Türbesi'nin bulunduğu mezarlığın girişi

Resim 2. Türbe'den bir görünüm

Resim 3. Seyyid Cemâleddin'in mezarı

Resim 4. Türbenin dış görünümü

